

*Senior teacher Azimova Lola Safarovna
Master Saydazimova Munishon Mansur kizi*

COST FORMATION IN MANUFACTURING ENTERPRISES

Abstract. In the activity of enterprises, the big role is played by production costs. They mean the sum of costs per unit of goods, that is the production cost value. All costs, which are a part of the cost value, are divided into following groups: material inputs, costs on payment, uniform social payment, depreciation of basic funds and other costs on production character. Decrease in costs per unit of goods allows cost value decrease, and increases in profit and profitability of the enterprise.

Key words. *Production costs, cost, value, general operating expenses, current expenses, gross income, net profit.*

*Катта ўқитувчи Азимова Лола Сафаровна
Магистрант Сайдазимова Мунисхон Мансур кизи*

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Аннотация. Корхоналар фаолиятида ишлаб чиқариш харажатлари катта рол ўйнайди. Улар маҳсулот бирлигига тўғри келадиган харажатлар йиғиндисини англатади, яъни ишлаб чиқариш таннархи қиймати. Таннарх қийматининг бир қисми бўлган барча харажатлар қуйидаги гуруҳларга бўлинади: моддий ресурслар, тўлов харажатлари, ягона ижтимоий тўловлар, асосий фондларнинг амортизацияси ва ишлаб чиқариш характериға кўра бошқа харажатлар. Ушбу мақолада товар бирлигига харажатларнинг камайиши таннархнинг пасайишиға, корхона фойдаси ва рентабеллигини оширишға имкон берадиган омиллар таҳлили амалға оширилган.

Калит сўзлар. *Ишлаб чиқариш харажатлари, танарх, қиймат, умум хўжалик харажатлари, давр харажатлари, ялпи даромад, соф фойда.*

Корхоналар фаолият юритиш жараёнида моддий ва пул харажатларини сарфлайдилар. Корхонанинг умумий харажатлари ичида ишлаб чиқариш харажатлари энг катта салмоққа эга. Ишлаб чиқариш харажатлари мажмуаси корхонага маҳсулот ишлаб чиқариш қанчага тушишини кўрсатади, яъни маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини ташкил қилади.

Корхоналар, шунингдек, маҳсулотни сотиш бўйича харажатларни, яъни ишлаб чиқаришдан ташқари ёки тижорат (ташиш, қадоқлаш, сақлаш, реклама қилиш ва ҳоказо) харажатларини ҳам амалга оширадилар

Маҳсулот (иш, хизмат) таннархини ташкил қилувчи харажатлар иқтисодий мазмунига кўра, қуйидаги элементларга асосан гуруҳларга тақсимланади:

- * моддий харажатлар;
- * асосий фондлар амортизацияси;
- * меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ бўлган харажатлар;
- * ижтимоий эҳтиёжларга мўлжалланган харажатлар;
- * бошқа харажатлар.

Моддий харажатлар ишлаб чиқариш харажатларининг энг катта қисми бўлиб, умумий харажатларнинг 60 - 80 фоизини ташкил қилиши мумкин.

Моддий харажатлар ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- * хом ашё ва материаллар харажатлари;
- * технологик мақсадлар ва хўжалик эҳтиёжлари учун сарфланувчи ёқилғи ва энергия;
 - харид қилинувчи бутловчи қисмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар;
 - сотиб олинган қадоқлаш ва ўров материаллари харажатлари;
- * машина ва асбоб-ускуналарни таъмирлаш учун эҳтиёт қисмлар;
 - бошқа корхона ва ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган ишлаб чиқариш хизматлари;
 - хизмат даври бир йилгача бўлган кичик қийматли ва тез эскирувчи предметларнинг эскириши ёки ҳар бир инструмент, инвентарь, лаборатория

ускуналари ва махсус кийим-бош учун энг кам ойлик иш ҳақининг 50 баравар миқдоригача қиймати;

* табиий хом ашёдан фойдаланиш билан боғлиқ солиқ, йиғим ва бошқа тўловлар;

* ишлаб чиқаришда бекор туриб қолиш ва сифатсизлик (брак) туфайли юзага келадиган йўқотишлар;

* табиий йўқотишлар билан боғлиқ бўлган ёки айбдор шахслар мавжуд бўлмаган ҳолда юзага келадиган йўқотишлар.

Амортизация ажратмалари миқдorigа тенг бўлган асосий ишлаб чиқариш фондларининг эскириши харажатларнинг йирик элементларидан бири ҳисобланади. Булар қаторига асосий фондларнинг тезлашган амортизацияси ва унинг индексациясини киритиш мумкин.

Меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ бўлган харажатлар–корхонанинг асосий ишлаб чиқариш персонали меҳнатига ҳақ тўлашга сарфланадиган харажатлар бўлиб, ишлаб чиқаришдаги юқори натижалар учун мукофотлар, рағбатлантирувчи ва компенсация тўловлари, жумладан, қонунчиликда белгиланган нормативлар чегарасида нархларнинг ўсиши ва индексация учун тўловлар, шунингдек, корхона ходимлари штатида бўлмаган, лекин асосий ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчилар учун тўланувчи ҳақни ўз ичига олади.

Мазкур харажатлар элементлари қаторига қуйидагилар киритилган:

* амалда бажарилган иш учун тариф ставкалари, лавозим маошлари ва шу кабилар асосида тўланувчи иш ҳақи;

* ходимларга натурал тўлов шаклида берилувчи маҳсулотлар қиймати;

* ишлаб чиқаришдаги юқори натижалар учун берилувчи мукофот ва бошқа тўловлар;

* қонунчиликка асосан баъзи тармоқлардаги ходимларга бепул берилувчи кийим-кечак, озиқ-овқат, уй-жой, коммунал хизмат ва ҳоказолар қиймати;

* ҳар йиллик меҳнат ва ўқув таътили учун амалга оширилувчи тўловлар;

* корхонани қайта ташкил қилиш, штатлар қисқариши туфайли ишдан бўшатишган ходимларга тўланувчи маблағлар.

Ижтимоий эҳтиёжлар учун харажатлар нобюджет ижтимоий фондларига (нафақа фонди, ижтимоий суғурта фонди, бандлик фонди ва хоказо) ажратилувчи маблағларни англатади.

Маҳсулот (иш, хизмат) таннархидаги бошқа харажатлар – бу, қонунчиликда белгиланган тартибда махсус нобюджет фондларига ўтказилувчи тўловлар ва солиқлар; йўл қўйиш мумкин бўлган миқдордаги чиқиндилар учун тўловлар; корхона мулкани мажбурий суғурталаш; рационализаторлик таклифлари учун мукофотлар; қонунчиликда белгиланган ставкаларда кредитлар бўйича тўловлар; маҳсулотни сертификатлаш учун бажарилган ишларга ҳақ тўлаш; қонунчиликда белгиланган нормалар бўйича хизмат сафарларига ҳақ тўлаш; ёнғинга қарши кураш ва қўриқлаш муассасаларига ҳақ тўлаш; кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш, ходимлар танлашни ташкил қилиш, алоқа хизмати, ҳисоблаш марказлари, банклар хизматига ҳақ тўлаш; асосий ишлаб чиқариш фондларини ижарага олганлик учун ҳақ тўлаш; номоддий активларнинг эскириши ва ҳоказолар.

Ишлаб чиқариш харажатларига, асосий ишлаб чиқариш фондларини ишга тайёр ҳолатда сақлаб туриш - капитал, ўрта ва жорий таъмирлаш, машина ва асбоб-ускуналарга қараш ва эксплуатация қилиш учун сарфланувчи барча харажатлар киради. Асосий ишлаб чиқариш фондларини таъмирлаш бўйича мураккаб ишлар амалга оширилиб, харажатлар бир хилда тақсимланмаганда корхоналар (Молия Вазирлиги рухсати билан) маҳсулот таннархи ҳисобига асосий фондларни таъмирлаш учун заҳира фондлари ташкил қилиши мумкин.

Хорижий валютадаги харажатлар Марказий банкнинг операциялар амалга оширилган кундаги курсига асосан сўмларда белгиланади. Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишга қилинадиган харажатларни ўсишига, хом ашё, материаллар, ёқилғи, энергия, асбоб-ускуналар нархининг ўсиши, транспорт хизмати тарифларининг юқорилиги, реклама ва вакиллик харажатларининг ўсиши кабилар таъсир қилади. Амортизация ажратмалари миқдори ҳам ўсиб бормоқда. Нархлар эркинлиги ва ижтимоий зиддиятлар кучайган шароитларда харажатлар тузилмасида иш ҳақининг салмоғини ошириш катта аҳамият касб

этади. Шу билан бир вақтнинг ўзида ижтимоий ва тиббий суғурталаш, нафақа таъминоти, аҳоли бандлик фондлари, турли хил компенсацион тўловларга ажратилувчи маблағлар миқдори ҳам ортиб бормоқда.

Хулоса қиладиган бўлсак, бозор иқтисодиёти шароитида ресурсларга ва улардан фойдаланишига бўлган талаб кучаяётганлиги, улар қийматини ўсиши, улардан фойдаланиш даражаси охир-оқибат корхона фаолиятини инқирозга учрамаслиги учун асос бўлиши ҳар қандай ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланишни тақозо этмоқда. Ҳозирги пайтда қайси маҳсулотни ишлаб чиқариш ва қанча ишлаб чиқаришгина эмас, шу билан бирга бу маҳсулотни ишлаб чиқаришга қанча ресурс ва маблағ талаб қилиниши ҳам кўпинча корхоналар учун асосий масалаларга айланмоқда. Бу ҳар бир корxonани бир томондан, талабни қондириш, иккинчи томондан, ресурслар ҳаражатининг кам чиқимли йўллари ахтаришга ундайди. Булардан ташқари, ҳар бир корхона учун характерли бўлган меъёрлаштириш ва ресурсларнинг пуллиги ҳам шуни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Юсупов У.Ш. Трикотаж корхоналарида инновацияларни тадбиқ этиш тизимини такомиллаштириш. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни шакллантиришда менежмент ва корпоратив бошқарувнинг аҳамияти. Халқаро илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари тўплами. Тошкент Давлат иқтисодиёт университети, 20 май, 2020й.

2. Юсупова Д.Т., Юсупов С.Ш. Foreign experience in the development of textile and light industry/science in ua /Журнал: “Актуальные научные исследования в современном мире”, 2020. 6 с.

3. Юсупова Д.Т., Розиков А. Aspects of Organizing Export-Oriented Textile Products and Export Development. International Journal of Research in Management & Business Studies. (IJRMBS 2020) Vol.

4. Rozikov A., Yusupova D. Aspects of Organizing Export-Oriented Textile Products and Export Development. International Journal of Research in Management & Business Studies. (IJRMBS 2020) Vol.